

זאב צחור

מטרות ההעפלה והוויכוח עליהן (1945-1948)

בחודש מארס 1942 מובעה האניה 'סטורמה' סמוך לחופי תורכיה. בכך הפסקה למעשה, העליה הבלתי-לגיאלית בדרך הים לארץ-ישראל עד סיום מלחמת העולם השנייה. אולם בעצם ימי האימה הללו, אף כי דרכי היציאה מאירופה הכבושה נחסמו, נערך המוסד לעליה ב' לבניית תשתיות מקיפה לקראת היזדושה של העליה הזו.

במאי 1942 נקבצו במקורה-ישראל כ-40 איש, שהוכשרו לשמש מאגר שלוחים.¹ קורס מיוחד להכשרת קציני-מדומנה נערך בטכניון בחופה. 49 איש נוספים נשלחו לרכיש מקצועות ימיים, תוך כדי עבודה בספינות-סוחר.² גם את המרשה רבת ההילה של צניחת 35 אנשים מהארץ לארצות אירופה הכבושה יש לראות על רקע הקמת מערך ארגוני זה שנועד, בין שאר משימותיו, לסייע ליהודים לצאת מאירופה ולעלות לארץ-ישראל.³ החיילים הארצישראלים בצבא הבריטי נטלו חלק בהקמת רשת, שעסקה בהברחת יהודים לארץ-ישראל מעיראק, סוריה, מצרים, לוב, וצפון-אפריקה. בהמשך המלחמה, כאשר היוזדות הארצישראליות הגיעו לאיטליה, מיסדת את פעולותיהן השונות במסגרת 'דמרכו לגולה', שנעשה גורם חשוב בנסיונות הראשונים לארגון ההעפלה מאירופה לאחור המלחמה.⁴

ההכנות המסתעפות הללו לא היו פרי תכנון אסטרטגי מוקדם של ההנהגה הציונית. אפילו המנהיגות האקטיביסטית של הדסתודות שבחטוחה, או מחוז זיקה אליה, פעלו רוב השלחות של נסיונות הארגון הנוכריים, לא גיבשה מדיניות ברורה. נראה, שהסיטואציה האמתנית שבה פעלה ההנהגה הציונית והישובית בהקופת מלחמת העולם השנייה ותחושת הארץ-אונים לנכוס השואה, הביאו להתכרות בשמירה על הקיים. נסיונות אקראיים לסייע והצלה נעשו תוך כדי גישוש חסני לכל עבר. במצב זה של היעדר מדיניות מנובשת, נותר אמנם דגל העליה במרכז העיניו הציוני, אך המאמץ ליימוש העליה בוצע בעיקר מכוח ההומה מלמטה, של אנשי המוסד לעליה ב'. אלה פעלו, לעתים קרובות בצומתי הכרעה שונים, על דעת עצמם, ולפעמים אף בניגוד לעמדת ההנהגה הציונית.⁵

התפקיד המכריע שהועידו העיניו הציוני לעליה לארץ תפס מקום מרכזי גם בחלוצת יריביה - הערבים. הם הכינו היטב, שעליית יהודים מנובשת בארץ-ישראל גרעיניו אנשי חזק וגדול, המקיים מערכת כלכלית, תרבותית ומנהלית עצמאית, שבהמשכו יתפז המיעוט היהודי לרוב בארץ. על כן מיקוד בתחום זה את מאבקים נגד הישוב⁶ לוח הערבים היה הגורם המכריע בשיקולי הכריטים לגבי עתיד הארץ. גם הם הניחו שבתום

המכונית את ההנהגה הציניית, לא היה כמובן, בידי מפא"י להוציא, כאן, ולעשוי, מאות אלפי יהודים באירופה וגם לא לשקמם שם. הכל היו מודעים למגבלות, אף-על-פי-כן לא היה הוויכוח בחוקת העלאת רצינות סרק בלתי-מצטנאותיים. הוא ביטא מחלוקת מעמיקה כדבר תפקיד, הלישון בימים שבהם חלו המרחשויות מכוונות. כיוון שהנהגת הישוב והתנועה הצינית הייתה, בידי מנהיגי התנועה הפועלים, חדרו הוויכוחים ממחום של גלגול רעיונות צהריליאיים אל שדה הפעולה הממשי. כוונתו שלפנינו חתר הפטרון אל הפשרה: יש להעלות מספר גדול ככל האפשר של עולים, לא רק, ובמקביל לכך - לעשות ככל שניתן למען המשאבים שם, בהנהגת שמה מארג פוטנציאלי של עולים לימים יבואו.

בעקבות סיכום זה עלתה הבעיה המורכבת, באילו אמצע תחמק עבודה המוסד לעליה. בן, הפתרון נראה פשוט: בנוסח הפשרה בדבר העני-המרכזי, המליט על התפרסות על פני מירב המקומות שבהם יש יהודים המבקשים לצאת: מניסים בכל מקום, והמקום שבו תגלה אפשרות הבקעה - ממנו יעפילו לארץ. ואכן, משנת 1945 ואילך פועלים שלוחי המוסד לעליה ב' 22 ארצות המתפרסות על פני 4 יבשות.¹² אך התמונה הנחשפת אינה פשוטה. הנהגת הכולטת לכך היא מקומה של ההפעלה מארצות האיטליה. בארצות אלה, מצפון אפריקה ועד איראן, נמצאים שילחים, בחלק מהן, בעיקר הארצות שיש להן גבול ברשת עם הארץ, כמו מצרים, סוריה ולבנון, החדירה קלה יחסית וזולה בהרבה מכוונת כספית. הפער עצום. בעוד שהעלות המשוערת של מעפיל בדרך היבש מאירופה עומדת על כ-100 ליש"ט - הצריכה שאלו אביגור, ראש המוסד לעליה ב', את מחיר כניסתו לארץ של מועמד לעליה מסוריה ועיראק כ-10 ליש"ט בקירוב. כיוון שהעולים מארצות האיטליה השתתפו כעצמם, באופן חלקי, במימון עלייתם, אפשר היה להעלות 20 עולים מהמזרח במחיר של עולה אחד מאירופה!¹³

אף-על-פי-כן הייתה העפלה מעטה מארצות אלה. שאל אביגור העומד על כך עוד במהלך המלחמה אמר לחברי הוועד הפועל של ההסתדרות, שהעליה שארצות המזרח היא אמנם נוחה יותר לכאורה, ובעיקר משום שאין ים החוצץ ביניהן לבין הארץ וכמעט תושיט יד נאמה במקום - אך לא הצלתה. יתרי-על-כן, הוא מודה שאנחנו עומדים בפני סכנה של הפסקת העליה מארצות המזרח.¹⁴ אביגור אינו מסביר את דבריו, וראייה סוגיה רגישה זו למחקר נפדד. ייאמר כאן בהכללה, שמצד הממתיים ביישוב על ההפעלה לא היה ולזול בפוטנציאל עולים זה, ובוודאי שלא הייתה התנגדות להפעלה מקרב היהודים בארצות האיטליה.¹⁵ גם יש להזכיר, שזרימת עולים מארצות אלה נמשכה ביבשה ואפילו באוויר.¹⁶ שתי אניות מעפילים, שיבת ציון ויזהדה הלוי, יצאו מצפון-אפריקה, וגם בין המעפילים מחפז צרפת היו כמה מאות שמתקן ממארוק, תוניס ואלג'יר למארוס, והשם הפליגו באניות המעפילים שיצאו מאירופה. יז העובדה שמאזן ההפעלה, העיקרי נעשה באירופה אך משקפה את הזאגה העמוקה ליהודי אירופה לפני השואה ובמהלכה, את תחושת האשמה של הישוב בארץ-לנוכח גילוי ממדיה מיד לאחר

המלחמה תשמש העליה מוקד הציניות בבייית ארץ-ישראל. ב-6.9.1945 הגיש אדוארד גריג, השר-החושב הבריטי במזרח-התיכון, חוכי מפורט לממשלתו, ובו הזכיר שעל-פי הספרי-הלכן משנת 1939 וכאם היהודים להכניס לארץ-ישראל 1,500 עולים לחודש, עד לכנסה כוללת של 75,000 נפש מכסה זו עתידה להמתיים בנובמבר 1945, ואז תלבט כעיי המשר העליה אופי קריטי. גריג תבע לגבש עמדה עקרונית ולפרסמה לא יאחר מספטמבר 1945. המלצתו לגוף הענין הייתה, כצפוי, שלילית. העובדה שימים מספר לאחר הדין בתוצריו של גריג חל מהפך בממשלת ברייטניה וקמה ממשלה חדשה בהנהגת הליבר, שנחשבה למפלגה ידידותית לצינות, לא שינתה את תמונת המצב. ב-10.13.1945 הודיע ארנסט בוויין, שר-החוזק הבריטי, שכריטינה המשרד במדיניות הספר-הלכן שפירושה היה - מניעת עליה תופשית לארץ.¹⁸

גם בשלב זה לא גובשה תוכנית אופראטיבית מקיפה מצד התנועה הצינית לגבי העליה. במצב זה עברה מאליה היוזמה לידי קבוצת האנשים המצומצמת, שהחריכה במוסד לעליה ב', ושידעה מנסיונה, כי המחויבות העקרונית של ההנהגה לעליה אין בה כדי להציע שיטת פעולה, מקורות מימון, אניות, צוותים, ואף לא גיבוי מדיני. אפילו לגבי מכסת העליה הלא-גלולית התגלתה, למעשה, ההנהגה הרשמית כרפונה. בשיבת מרכו מפא"י, מיום 8.14.1945, הטיחה עדה פישמן מצטרפת המפלגה:

אם מדברים על עליה גדולה על העלה בכל דרך שדיא, והנה אין אום מסוגלים לקלוט אפילו את המעפילים שהוגלו בזמני הדיי הבריטים למארי-צירוס... הנתן עזת. לאחר 5 שנות גלות הם עומדים לחזור לארץ ואין דרך לקלוט אותם!

המתח בין דאוידיאלוגיה לגמלא המציאות בא לידי ביטוי בכמה תופעות המאפיינות מפעל יוצא דופן ומורכב. כמו עליה בלתי-לגאלית של רכבות פליטים בדרך היבש לכאורה, שוד קונסנטוס מלא בענין ההתנגדות לספר-הלכן. גם אלה שתבעו מדיניות מתונה כלפי הבריטים ושמירה על החוק המאנדטורי, כמו תנועת עליה חתשה, הסכימו שזכותו של היהודי לעלות לארץ-ישראל עדיפה על חוקיות האיסור. השאיפה לשבור את המצור הבריטי ולהיכנס לארץ המרות הכול, באה לידי ביטוי חריף וחרד-משמעי במתנות העקורים בגרמניה ואצל הפליטים בנחיצה הבריחה, שזרמו לכיוון גמלי היס-התיכון. נכונותם, לאחר שנות סבל שאין לתארן, להסתכן במסע תלאות בלתי-לגאל לארץ-ישראל, היה כו כדי להוכיח ליישוב, לבריטים ולעדת-הקהל בעולם את נתישות הדין להעפלה.¹⁹

אלא שכבר הוסכמה הלאומית נתעוררו מחלוקות כאשר לודי הפועלה. ב-5.15.1945, בשבוע בו נסתיימה מלחמת העולם השנייה, נערך דיון במזכירות מפא"י, ובו טבח א. אופר על-לנו ליצא עכשיו כטיסמה של יציאת אירופה. טיסמה פשוטה וכאילו מוסמכת זו נתקלה בהתנגדות. מ ניישטט הציע להנמך את הפאתוס הציוני והעמיד סדר עדיפות שונה בתכלית: תחילה יש לקומם את הריסות הגולה. יז הוויכוח בין המכוונת את ההנהגה הצינית לא היה כמובן, בידי מפא"י. למרות היותה המפעלה

בקשר זה היתה - האם התעלה היא בעיקרה מעשה פוליטי של מאבק בספרד-הלבן והתמודדות עם הבריטים על דעת הקהל בעולם? או שהיא נועדה להעלות הודים רבים ככל האפשר, כדי להשיג את הבסיס לשנת הערבים שהם הילוב בארץ, ואילו היהודים אינם אלא מינוע חסר חשיבות. חילוקי הדעות בסוגיה זו נמשכו מאזיח התחלשות התעלה לאחר המלחמה ועד לזקמת המדינה.

ויכוח זה, משמעותו לגבי מדיניות התעלה היתה צפוייה: מצד אחד - ההנהגה המדינית, שכללה את התעלה היא בעיקרה אקט פוליטי, אין צורך בסדר-הגודל האזרחי של המאמץ. לשם כך די להוציא מפעם לפעם ספינה קטנה מצוריה היטב, ובה מעפילים בעלי תודעה ציונית ברמה גבוהה מאוד. אלהם בספינה צריך לצרף עיתונאים בכירים, גם יש לתכנן מערך תעמולתי משומן, אשר יופעל היטב עם תפיסתה, למען יגיעו הדברים להתעלה העולם. התשקפה האחרת גרסה, שאין דבר חשוב יותר לעצם עליית היהודים רבים ככל האפשר, וכל השקולים האחרים הם מינניים.

התפלגות הצדדים בסוגיה זו היתה צפויה: מצד אחד - ההנהגה המדינית, שכללה את וייצמן, ברגוריון ושרת ומולם ראשי המוסד, אנשי הפלמ"ח, וכמובן הפלטים עצמם. ויד ברגוריון, יושב-ראש המהלך הטכני והיהודי, ראשי המרכזי בתנועה הציונית בתקופה זו, חייב, כמובן, את התעלה, אולם התנגד לממשה. לרגל ויכוח חריף על יציאת האזרחי שאן וירק וראש קורטשני מרומניה, בשלהי 1947, שנשא על סיפון 15,236 מעפילים, אמר ברגוריון:

זו כשנת החי' יבחרתי עם חברים המספלים בענין זה, שיש לשנות את דרכי התעלה... לדעתך לא אניה בודדת אלא אינן קטנות, 200 איש בודדת וחובת סירות כאלה... האסון היה שלא הנהגתי ל... אבל עש את החיפוי.²¹

שאל אביגור, שעמד אחרי ההחלטה להפעיל אנייה גדולה, החייתם בחשדנות ובא-אמון לכל משא ומתן מדיני. הוא האמין שרק עליה גדולה לארץ, כאן ועכשיו, היא שיכולה להכריע את הכף. שנתיים קודם לויכוח הנוכחי עם ברגוריון ובאותו פורום, אמר אביגור: עליה היא קודם כל עליית יהודים, ורק אחר-כך ארגומנט פוליטי.²² יצחק חזן, מראשי השומר הצעיר, מצא עצמו בחזית אחת עם ברגוריון וזקק בניגוד לעמדת שאל אביגור. אמר ב-17.10.1945 בותעד הפועל של ההסתדרות:

אינני שאפת שנתון לפתור את שאלת העליה על-ידי עליה זו. רק הצלה פורטא ופעלה סרינית לשאף שנתון הספרד-הלבן.²³

באותו יום עצמו, בו דיבר חזן בותעד הפועל, פגש מודבי אורן, חבר תנועתו של חזן, את ברגוריון בפאריס ושאל אותו בפשטות, אם 'העליה חתמה לצרכיה, או לשם צמחונות-ציונית?' מנייה השאלה עולה ההתרגושה נגד התפנתות המדינית שבהתעלה ותמכה בעליה לצרכיה, דיינו - תבאת יהודים רבים ככל האפשר.

תנה כי כן, הוויכוח על משרות התעלה הצהה את המפלגות היתה שנוי במחלוקת בין האזרחים השונים. שמדיה צמרת, איש בית-השיטה, שפעל בשלחות המוסד לעליה ב, סיפר על ויכוחים פנימיים בראשיית התמארגנות אחר המלחמה, בקשר למבצע הראשון

המלחמה, ואת מצוקת הפלטים שנותרו חטוי בית וארץ והתמכרו-במתנות-עקורים, או בלב ארצות, אשר היו בתי-קברות ענק לבני משפחתם.

גם באירופה עצמה התלכדו מבצעי התעלה בשאלה: איך ארצות יש להעדיף? ראוי להזכיר שוב, שהשטייה הכללית היתה: פריסה רחבה, תוך מתן אוטונומיה לאזורים בשוה, האמורים למצוא פיצוץ ומתנועות אשר יאפשרו תעלה. עם זאת היו העדפות והקצאת כוחות ומשאבים לארצות מועדפות. א. דובקין, מנהל מחלקת העליה בסוכנות שקיבל הנחיות ממפלגתו, מפא"י, חילק את אירופה במחנה גאוגרפית לשלושה גושים: א. השטחים הרוסיים ב. חלקי אירופה שנכבשו על-ידי ארצות-הברית וכריטינה; ג. הארצות האנגלו-סאסקיות והאלמיניות. הוא הציע להקצות את תשומות-הלב הראשית לישטחים הרוסיים בשל העריכות, כי בעוד זמן קצר יירד עליהם מסך-ברדל והם יסגרו בפני יציאה של יהודים מתוכם. י. אהוד אביזאי, שהיה מועד לקשיים המיוחדים הכרוכים בפעולה בארצות אלה, האריך בחברי הותעד הפועל של ההסתדרות לפעול וזקק בהן, כדי למהר ולקבוע עובדות של עליית יהודים, לאחר דיונים וחשוב מכל להרגיל את השלטון החדש לעובדה, שתקופת השיא של התעלה, באביב שרשלתון תקומנוטישי בארצות אלה היה לעובדה, בתקופת השיא של התעלה, להקצות 1947, סוכם בפנישה סופית בין אנשי המוסד לעליה ב' ובין המהלך הגיוני, להקצות תשומות-לב מירבית להוצאת יהודים מפולין ומרומניה, אפילו על חשבון הפלטים, המוסיפים להתגודר זו השנה השלישית, במתנות-הענקיים בגרמניה.²⁴

הזינוגים בסוגיות אלה חושפים נושאי-מחלוקת, החורג מהשאלה המעשית - את מי יזרף יותר להוציא מאירופה. הבעיה האמיתית היא, מה מטרות העיקריות של התעלה? הוציאו האזרחים המתיינים עם הנכבדים, המייצגים את הסוף שנתדם על-ידי יהודי ארצות-הברית, שוקלים את הדברים על-פי אמות-מידה ציוניות-פוליטיות: היהודים שגשגאו בפולין וכדומה מתחילים להתעורר בהן ולחסוגל לתנאים החשים, אך לעומת זאת, אין סיכויים רבים לפליטים במתנות-הענקיים בגרמניה ולשקם את השנה השלישית, תוך על כן מתנות אלה, זיקקא משום שהיהודים מתגוררים בהם זו השנה השלישית, תשיבתם רבה להסתלות העניקה היהודית והמגמה הציונית. ההכרעה את מי להעדיף - ברורה. מקד הפעילות העותק בשלב זה לרומניה, בניגוד לדעת נציגי הגיוני, שייצגו דעה-קול רחבה של תורמים יהודים בארצות-הברית אשר ביקשו לחסל קודם כל את מתנות העקורים. היו בהם שסברו כי פעולה בארץ ריכונית כרומניה, שהיהודים שבה הם אורחים הולאים, לכאורה, לשוויון זכויות, היא בלתי-לגיטימית ועלולה לפגוע במצבם של היהודים בארצות-הברית. שהי' יש בה לרמז שהיהודים הם, ככל מקרה, יעם זר, ומקומם יהודי הוא - ארץ-יישאר.

החלטתם של אנשי המוסד בענין זה לא היתה רק פרי שקולים שרליטיים פשוטים. נכללו בה מרכיבים נוספים, שעמדו במקד המעשה-הציוני, ובהם המשימה של הבאת יהודים לארץ, כדי לקבוע בה עובדות קיומיות. ההתלבטות בכך תפקיד התעלה

התנגדות לבריטניה. ולשאו חילוקי-הדעות אופי עקרוני. ביולי 1947 על סיפונה של אקסודוס' שהתקובה במלחמת לוחמי הארץ כשהיא מוקפת בשיטת הצי הבריטי, התחולל עימות קשה בין אייק אוטונוביץ, רב-החברה של זאנצ'ה, לבין יוסי הוראל, מפקדה. זכריס הודיעו שימנעו בכות את המשך ההפליגה, והחלו לנגח את חלום האזיה. יוסף הוראל סבר, שלנוכח האיום הנוריעי להטביע את האזיה, חשבו יתר שלא לטכן את חייזים של 4515 המעפילים מאשר להפליג גאות ונחישות החלטת, והציע להניח לבריטים ללכת. אייק אוטונוביץ התנגד לכך בעזם. לימים הסביר: האזיה היתה שדה-המערכה. בלינו ובין הבריטים, היא היה שדה-הקרב. צריך היה ומותר היה להילחם. כן, להגן ולהתרחק.²⁵

הורוכה היה מר ולחטי לאתר שנפלו שלוש מקרב אנשי אקסודוס' ורבים נמצעו, הורה יוסי הוראל לאפטר את השתלטות הבריטי. האזיה הוכלה לחיפה, ומשם גורשו המעפילים לגרמניה. אולם הורוכה לא חם, הוא חזר ועלה בפדשח הפאנים - 'פאן יורק' ופאן קרשניץ,²⁶ שבאותה מהו היו אייק אוטונוביץ רב-החובל ויוסי הוראל מפקד המבצע. חילוקי-הדעות חזרו שוב בדיונים הנוסאליים הניחוחים, 32 שנה לאחר המעשה. מספר יוסי הוראל:

דעתי היתה פשוטה: אין לנו שום זכות מוסרית לפקד על המעפילים להיגנו ולבריטים ברחמי שאין זכרם בה. למה אני מכוונת בשנתו לי הודאת להחגנו ולבריטים על האזיה וכמה י-שאל, היו שם מאות ילדים מגיל 14 עד בני יומיים בהם 11 תינוקות שנולדו על האזיה. הכריסם תקפו אותנו בנו מדחום. זה לא היה גיהנום. זה לא היה מוסרי. אהרתי את הונוואה שאני מקבל, יש להילחם כד בקביצים, בבחרי-הילדים, בחלאי-בי. אם באיך לא מוכנים להילחם כן - אפור לנו לדרוש מאתם שירי שואה להילחם בצורה כזאת על האזיה.²⁷

אייק אוטונוביץ הבין אורח את המאבק. העלה היתה, לדבריו, שדה-מערבה; על הזכות לעלות מותר ללחום... המעפילים על האזיה היו לוחמים, לא חיילים ולא נוסעים. צעם והפלגה היתה פעולה משמעות של מאבק. לשבר את הפלקאה הבריטית... או לקחים סיבות.²⁸

השוני בהתחייבות לרמת הסיכון היו לו משמעותיות נוספות. היו שדיכדו על הצד המיוכני, על עיצוב דמות האדם של המעפיל, שצעם עליונתו לאיך מגלמת את שבדרת הרצף של גולה וגלותיות: לא עוד כניעה, לא עוד השפלה. המעפיל היוצא לאיך-ישראל הוא איש חדש, המתנער מדימויו ואורח התנהגותו הקודם. ואכן, ניתן לומר, בהכללה, שהתנועבים יותר אקטיביים כמאבק עם הבריטים, מלומה על כל אגיה, תנונת לשאת במחור, עיקרם היו הפליטים, חברי התקשרות ותנועות הנוער. הפריזונים ולוחמי המיטאות, וכן אנשי הפליטי שבקרב השליחים מהארץ. ההתנה-המדינית בארץ, ראשי המוסד לעליה ב', בעלי המשפחות המעפילים בקרב המעפילים, ואלה שלא באו מנועבות. נוער - הם שתפנו להגביל את ההתנגדות לבריטים לא-שיתוף פעולה, לפאסיות. צבי יחיאל, מדיאש המוסד לעליה ב' בארץ, חשש שאם תהיה התנגדות קיצונית ינהגו הבריטים בתקיפות רבה יותר, ויובילו את העולים שתפסו עד לאפריקה.³³ התנגת 'המוסד' החליטה, לאחר דיונים ארוכים, שהמעפילים לא ישאו נשק בצאתם

של ההפעלה מאיטליה. מבצע זה, שהיה כרוך באמצעים רבים, וכסופו הפליגה סידה בשם 'זאלין' עם 35 מעפילים, נמקבל על-ידי רבים ממקורבי ההפעלה ברוח. הלו שהזכירו לשמריה שבשעה זו ממתינים במחנות העקורים 100,000 פליטים. זמה אתה מתעסק פה עם סיפיה של 35 איש?²⁵

באביב 1946 הועמדה השאלה על חודה. לאחר שבבעקבות זאלין יצאו מחופי אירופה 9 סיפונות ועלינו כ-2,000 מעפילים, שינה המוסד לעליה ב' את שיטת פעולתו וצבר להפעלה אגרות גדולות והסית עם אלפי מעפילים. גם הבריטים שכללו את דרכי הביולו והפיקוח שלהם. הם פתחו מערך מודיעיני בנמלי אירופה, הקימו רשת של תצפיות-אילוי והתאדה מהים, האוויר והיבשה. באמצעותם עלה בידים לאתר כמעט את כל האגרות בדרך לארץ. מאוגוסט 1946 הועברו לקפריסין המעפילים שנחפסו. בידי הבריטים וההפעלה הפכה, לכאורה, להיות מפעל של העברת היהודים ממחנה אחד של פליטים למחנה שני.²⁶

המבצעים, שנושיתמו בהעברת המעפילים ממחנות-העקורים כגרימניה למחנות בקפריסין, היו יקרים מאוד, חייבו מאגץ רב, והיתה בהם מידה מסוימת של סיכון חיי אדם. לכן אין פלא שנשמעו קולות, אשר תבעו דיון על השיטה והרעיון המנחה את המוסד לעליה ב' או, למצער, את עצמוס ממדי ההפעלה לסדר-גדול של פעולה הפגנתית.²⁷

כאמור, העירפו האישים המרכזיים בהנהגת הציונית, וכחם חיים ויצמן, טריון ויין, ואפילו דוד בן-גוריון, פעולת סמלית, או מעין הפלגות-מחאה מתואמות, שהדגש בהן יושם על התהודה בדת-הקהל העולמית. אלא שהקונסוננס האומי האיתו נעז אתם מלגלות ההנהגה ישירה ומפורשת להפעלה. שליחי המוסד לעליה ב' השכיחו לנצל את הסיטואציה הזאת ביוזמתם חלה צמיחה דבת תנופה, שבמרוצת שנת 1946 הפכה למעין תנועת הגירה עצמית, בלתי-לגאלית, על פני הים החיכוך. מנהיגי התנועה הציונית, שהתקשו לסייע למעשים שחרגו הרבה מהמוסכסם על-יהם, החזירו את שדה המערכה הזה לאנשי השדה - השליחים הארצישראלים. כאחז הוויכוחים, סמוך להקמת המדינה, התרעם בן-גוריון על פריצת המרות הזאת, והודה שהזינוק הגדול במבצעי המוסד לעליה ב' נעשה תוך התעלמות מעמדתו.²⁸

בשיל הקושי להתנגד לעצם העליה ולממדיה, התמקד הוויכוח בסוגיה הנוגעת בשולי נושא זה והיא - מה מייחם הסיכון שזוכאים ליטול האנשים העומסים על שכמם את מעשה ההפעלה, הכוללת וקנים, נשים ומינוקות. וזאת לוכור: האזיה היו, בחלקן, מינונות מאוד, התקנתו להסעת אנשים היתה פרימיטיבית, מספר האנשים שהועמסו עליו חרג בהרבה מפרוש קיבולן, הצוות היה מורכב בחלקו מינוקים, ואלו חלק הארצישראלי בצוות חסר הסמכה מקצועית מספקת. היה איפוא מקום לחשש שעלולים להתרחש אסונות, כפי שאירעו בעבר.

הבעיה של מידת הסיכון החלקה לשני החותמים; האחד, המאבק הפיסי על האגרות נגד השתלטות הבריטים, והשני - בטיחותן של האגרות ובטיחות המסע. לגבי שיפור

ההתייחסות אל רמת הסיכון המותרת, הייתה שרירותית במחלוקת. הבעיה לא ירדנה על-ידי גוף מסוים ולא גובשה לכלל החלטה. כמו לגבי נושאים אחרים, היו ההתייחסות מקומות ותחנות להכרעה האשים בשדה שפעלו מתוך אמביוואלנטיות, לפיה מותר ואצריך לטול סיכון, אבל בגבולות מוגדרים למדי: מאבק כבירטיס ללא נשק חם; התנגחותיה של ספינות המעפילים בחיטום אוניות-המקרב הכריזיות עד לסכנת בקיעה, אך במגמה להימנע מן כרצף האחרון; אניות ישנות ורעועות, אך לאחר שפוף ותקינות: האחת, 'הקורוזה', שמצבה בתקופת הקודמות, טבעו בשנים 1945-1948 רק שתי אנשים ישראלי, שאכן הצילה את נוסעיה; והאניה השנייה, 'רפית', שטבעה בהיותה על שרטון, וכן ניצלו כמעט כל נוסעיה.³⁸

הוויכוח על גבולות המאבק ורמת הסיכון המותר היה למעשה המשך לוויכוח על יעדי ההעפלה. משעה שביצעו חילוקי-הדעות בדבר הפעלת נשק באניות, לא ניתן עוד להימנע ממחלוקות בשאלת בחירת המפעלים, אן סוגיה זו מקומה בדיון אחר. לענין המחלוקות הרעיוניות ראוי להזכיר, כי בשאלת המאבק גרס יהודה ארזי, שהגורעין המרכזי של המעפילים צריך לבוא מקרב הצעירים, אשר אומנו על-ידי ההגנה במתנות-העקוריים; בחיטום תיעשה בדרך אישית, כלי שים לב לקבוצה החברתית שאליה הם משתתפים; הפקוד עליהם, באניות, יהיה במתכונת של הירארכיה צבאית בעלת משמעות תמורה. שמירה צמרת, איש בית-השירה, גרס לעומתו שמכנה הפקוד צריך שהיה עשוי בנוסח הפלטה; הגרעין המהיר של המפעלים, בכל אנה, ייבנה על הבסיס של קיבוצי-הכשרה תנועתיים, והם עצמם יבחרו מתוכם את העולים, על-פי המכסה שהוקצה להם, וינהלו את חייהם באניה בראות עיניהם ומתוך משמעת פנימית; לא יהיה טולם פיקוד אלא צוות מגהל נבחר.

ויכוח קשה זה בין השניים, שנסתיים בלא הסכמה ביניהם, ורק לאחר ששמרה צמרת נאלץ ליתוב את איתלה ועבר לפעול בצרפת, מכטא הכדלי גישה רעיונית מעמיקים שעיקרם - ההתמודדות בין צבאותיהם לתנועתיהם;³⁹

אפשר להרחיק לכת ולנחם שוני זה על רקע מה שהתרחש בישוב - השוני האידאולוגי, ואולי גם האנושי, בין המתגייסים לצבא הבריטי לבין המתגייסים לפלטה. מהבדלים רעיוניים אלה נובעת גם הגישה השונה לגבי השאלות: האם המטרה היא לרכונות יהודית סתם או למעלה מזה: יצירת חברה יהודית ריכונית חדשה, שונה, שוויונית; האם ההעפלה היא הצלת הפליטים באירופה מהתבוללות, או תוספת כוח אדם וחילים לצורך המלחמה למען קוממויות ממלכתיות; היו שראו את היהודים היושבים במתנות העקורים בחינת נכס מריני, משום שקיומם שם משמש גורם ראשי בושיפה על דעת-קהל העולמי; והיו שראו בחרדה את תהליך השקיעה האישי הניחון בתוכם, לאחר תקופה של כטלה ואבילות לחם חסד, על כן יש למהר ולהוציאם מהמתנות ולהשאיר לפקד ומן נוסף באירופה דווקא את חברי תנועות הנוער ואנשי 'ההגנה', המתחנכים יותר מן הפליטים בפני פיתוי השוק השחור, ושנאמנותם הצינונית אינה

לדרך. לנוכח התביעה שנגמשה מחוגי המעפילים להיאבק בלב ים במשתתות הכריזיות המבשרות לילוכדם ולהגיב בנישק חם, הועברה הנחיה חד-משמעית: 'לא כדאי להודים מפעל ההעפלה על-ידי מעשה אחד מיואשי'.³⁴

היכרחת של ראשי 'המוסד' היחה, שאניות מעפילים חמושות יתנו לכריזים הצדקה להטפתן בלב ים, ויקלו על פעילותם הייפולמטית למנוע את תנועת המעפילים כחור ארצות אירופה. בוויכוח זה היחה יד המחנכים על העליונה. האקטיביסטים נאלצו לוותר על תביעתם למאבק מזוין על הזכות להיכנס לארץ.

ויכוח דומה הונהל על חבלה באניות הגירוש. נושא זה עלה בהקשר לנסיונו של מיכה פרי, ממפקי 'אסרוס', לחבל באניות הגירוש הכריזיות 'אספירי רייבלי', כאשר נשאה מאות מעפילים במסע ארוך לצרפת ומשם לגרמניה. בך-גוריון, שנודעו למשמע הענין, מיהר לברר את הפרשה עם שאול אביגור. שאול טען שהוא התנגד לפעולה, ולא רק משום החשש למספר קרובות רב. את נימוקיו של שאול מסכם בך-גוריון ביומנו בקיצור אויפניני לוי: 'נימוקו, יחס צרפת במקרה שזה ייתפס והנוק לפפעל ההעפלה'.³⁵

החבלה באניות גירוש הותרה רק לעת עזיבתן בנמל ללא מעפילים עליהן. בעיה זו של רמת סיכון למעפילים, היחה קשורה לא רק בשאלת המאבק נגד הכריזים אלא גם ברמת הביטוח של האניות. וברון 'סטרומה', שהיטבעה ב-1942 על מאנת נוסעיה, לאחר שמונעיה החלו לפעול, היחה תמורה-אוהרה לפעילי 'המוסד'. אולם התנאים בשוק הספקנות, והיקף האמצעים שעמדו לישותם של מארגני ההעפלה לא אופשרו רכישת אניות נוסעים חדשות. לאחר המלחמה כמעט שלא היו אניות פניות להחכיה או למכירה. כל כלי-השיט שנמצאו במצב סכר החזמו על-ידי המעצמות. באין ברירה, הופנו איווא המאצעים להשגת כלי-שיט ברמה נמוכה, כגון סירות-מפרש ואניות-משא שנבנו במאה ה-19. אף עלה רעיון בדבר רכישת צוללת. הגנה הרעיון המור הזה היה בחור צעיר בשם אָנוריקו לוי, קרוב משפחה של רפאל קנטוני, נשיא ועד הקהילות של יהודי איטליה. הוא היה קצין ימי - מקצוע נדיר בקרב המשפחות היהודיות באיטליה - ונרתם בהתלהבות לפעילות 'המוסד'.³⁶ לימים, משונעשה אנריקו לוי רב-חובל בכיר כצי הסחר הישראלי, מיתן בודאי את ממדי הזמיון המופלג שניתן בו. אולם ב-1945, בדיונים הראשונים על דרכי ההעפלה, הציג לרכיש אחת הצוללות האוסלקיות המיושנות, שרכבו כאבו שאון לה הפוכן בנמלי איטליה. שמריה צמרת, שליח 'המוסד' באיטליה וכו' את נימוקיו של אנריקו כשבא לשכנע את שליחי 'המוסד' להעלות יהודים באמצעות צוללת: 'אם לא תצוללת אלא תצונן על פני המים ותגדר, נחל להכניס בהם 1000 אנשים'. כדהור בינו ליניו הוסיף צמרת: 'אתה צריך ללמוד מהנסיון כמה אנשים אפשר לדחוס לנפח מסויים, ואתה מגיע לכמויות שאינן עולות כלל על הודעת'. אך מפליגה צוללת, שאינה צוללת, ובה 1000 מעפילים צריך לגרור אותה; ואבו, הרעיון אפילו נבדק והתקבל, צמרת קבע בודאות שהצוללת היחה נקנית והמבצע יהיה מתבצע, אלא שלאחר חיפוישים מקיפים המתכנן כי לא היחה גוררת בנמצא, וכל הענין התבטל'.³⁷

לעליה ב' בארץ, 8.1947, אוסף המרכז לחקר ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון.

16. על העליה הבלגית-הולנדית בדרך האוויר, ספר תולדות ההגנה, כרך ג' חלק ראשון, עמ' 1113-1114.

17. עזריאל בישיב על דרכי ההסתננות של יוצאי אפריקה לצרפת, באוסף המרכז לחקר ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון.

18. א. דובקין, ישיבת מוכריות מפא"י, 15.5.1945.

19. א. אבריאלי, ישיבת העני והפעל של ההסתדרות, 21.3.1945.

20. תוכנית פגישת כ"ן ז' שינוי פו. ג'נוברט עם נציגים מנהלת הגויזנט, 23.5.1947, ארכיון הגויזנט ניויורק, חק' הגירה 1947.

21. ד. בן-גוריון, ישיבת מוכריות מפא"י, 9.12.1947.

22. ש. אביגור, ישיבת מוכריות מפא"י, 10.8.1945.

23. י. חנוך, ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 17.10.1945, המכון למורשת בן-גוריון.

24. יוסף ד. בן-גוריון פאריס 27.12.1955, ארכיון חלודת ההגנה, חק' ראונות.

25. ש. צמרת, עזרת מיום 27.12.1955, ארכיון חלודת ההגנה 1946, 14/44/626.

26. צ. יחיאל, דרישה ככל הנראה מאוסקוב 1946, 9.12.1947.

27. י. לם, ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 25.6.1946.

28. ד. בן-גוריון, ישיבת מוכריות מפא"י, 12.7.1979; יוסף הרצל, ראיון מיום 13.6.1979 עם 189-195.

29. התעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון.

30. י. הדרי, ג' צהור, אוניויה או מדינת, עם 195-189.

31. יוסי הראל, ראיון מיום 13.6.1979.

32. איק אהרנובויץ, ראיון מיום 12.7.1979.

33. צ. יחיאל, דו"ח (ראו הערה 26).

34. שם.

35. יוסף ד. בן-גוריון 17.12.1947, המכון למורשת בן-גוריון.

36. על כד' 155 ק. 1979, Sergio Minicbi, Refael Cantoni, Beniamino Coerci, Roma 1979.

37. ש. צמרת, ראיון 27.12.1953, ארכיון חלודת ההגנה.

38. דו"ח בריטי על הצלת אנשי האויה 'דפח', 27.12.1955.

39. ש. צמרת, ראיון 27.12.1955.

40. ת' יחיל, 'פעילות המשלוח הארצי-אליית כשאריית הפליטה 1945-1943', ילקוט מורשת ל"א, 1981.

מוטלת בספק.⁴⁰

הקשת המגוונת כל-כך של עמותות ורעות יצרה עימותים, סתירות, ופעמים אפילו קרע בין מבצעי ההעפלה. למרבה התמיחה, היו הויכוחים המרים הללו ואף הסתירות תפניתיות ודוקא גורם שהוסיף עצמה. כיוון שההנהגה היזונית לא התערבה כמעט בנייהול ההעפלה, הפך המפעל הגדול הזה לעוצמה השואבת את כוזה מרחיבותם של הפליטים לחזור לארץ ומפגנותם להפקיד את עצמם בייזי שליחי המוסד לעליה ב'.

שליחים אלה חדרו תחישת עזר, התפרצו אל המצבעים השונים שהקצו מקום ליוזמה האישיית. השקפת עולמו, רמת הסמכות של האישי בשדה, וכשר ההחלטה שהתפקד בידיו, יצרו את הרוחם והפריסה שבו. בצד סירות קטנות, הפליגו אוניות-משא וכתן אלפים. באחתה אנזה שבה נקבצו קיבוצי-הכשרה של נכמרי הנוער, נמצאו גם משפחות של יהודים שלא התרגשו יותר מדי ממטרות האציונות. מחונתי העקורים התרוקנו אמנם, אולם עצם קיומם, שהיה חשוב מבחינה פוליטית, נמשך. היו אניות שנכבצו לכריטים ללא מאבק, והיו איות כמון 'תיאודור הרצלי' ויחיים ארלוזורוב', שנוהלו על סיפונן מאבק מר נגד הכריטים, אולם קרב בנוסח מצויה לא נערך אף לא באניה אחת. כך יכלה ההעפלה לענות על הצפיית של כל השותפים לה, ולהיות המכנה המשותף הרחב ביותר של ההסכמה הלאומית היהודית.

הערות

1. ספר תולדות ההגנה, הל-אביב 1972, כרך ג', חלק ראשון, עמ' 162.
2. ש. אביגור, דו"ח ליועץ הפועל של ההסתדרות, 20.6.1945, פרוטוקול הוועד הפועל.
3. י. גלבר, נושאי הדגל, ירושלים 1982, עמ' 85.
4. ספר תולדות ההגנה שם, עמ' 740-742.
5. י. הרר, ג' צהור, איות או מדינת, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת בן-גוריון 1981, עמ' 102-107.
6. לדוגמה, מכתב מוכריות הליתה הערבי לטוגריי בריטניה בקיורי, מיום 12.8.1946, 11892, Public Record Office (PRO) (להלן פרוק) FO 371, 52629.
7. תוכיר אוארד גריג, מיום 6.1945.
8. י. גורני, הקשר הדרמטי, אוניברסיטת תל-אביב והקיבוץ המאוחד, 1982, עמ' 288-299.
9. עדה נבשתי, דברים במרכז מפא"י 1945, 14.8.1945, פרוטוקול מרכז מפא"י, המכון למורשת בן-גוריון, שדה נבשתי.
10. נושא זה הואור רויס עו במיוחד על הוועדה האנגלו-אמריקאית, שברקה טוגיה זו בקרב הפליטים, וז"ל ועדת הקידוח האנגלו-אמריקאית לעניי אוי-ישראל, כרך א', הוצאת צ. לייני, תש"ב.
11. ישיבת מוכריות מפא"י 15.5.1945, פרוטוקול מוכריות מפא"י, המכון למורשת בן-גוריון.
12. ש. אביגור, דו"ח המוסד לעליה ב' לביטוס ההגנה השני באירופה, 5-8 בנובמבר 1947, אוסף המרכז לחקר ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון.
13. ש. אביגור, ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות 17.10.1945, פרוטוקול הוועד הפועל.
14. ש. אביגור, ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות 19.4.1944, פרוטוקול הוועד הפועל.
15. על לחץ המוסד לעליה ב' להגברת העליה מצפון אפריקה, מכתבו של יסעור למשרד המוסד.

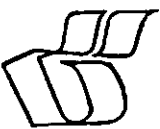
שורשים

קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה

ד

פ

תעוד
שלמה דרד

יד טבנקין

מכון לחקר ולימוד הקיבוץ
הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ה

JSSN 0333-7006

כל הזכויות שמורות ליד טבנקין

Hakibbutz Hameuchad Publishing House

נדפס בישראל, 1984

דפוס "חודקל" בע"מ, תל-אביב

